

مطالعه‌ی تطبیقی سفره آردی خراسان جنوبی و سفره بافی خراسان شمالی

محمود دلخوش^۱

۱- کارشناس ارشد صنایع دستی (نویسنده مسئول)

چکیده

بافته‌های داری جزء اولین تولیدات بشر ابتدائی و از متنوع‌ترین تولیدات در حوزه طرح، نقش و مواد مصرفی در سطح کشور و دنیا می‌باشد. از این جمله سفره بافی یا سفره آردی که جزء بافته‌های داری محسوب و جنبه خود مصرفی داشته که از الیاف ریسیده شده پشم شتر و یا گوسفند است. به صورت خودرنگ و یا رنگریزی گیاهی بر روی دار زمینی و با استفاده از نقوشی همچون بز، قوچ یا اشکال هندسی در وسط و حاشیه‌ی آن که به طور ذهنی و برگرفته از طبیعت پیرامون، در برخی از روستاهای شهرستان قاینات خراسان جنوبی و شهرهای خراسان شمالی بافته می‌شود که به جهت اسم و کاربرد با یکدیگر تشابه دارند. چنین به نظر می‌رسد تا کنون این دو دست‌بافته تا کنون با یکدیگر مورد تطبیق قرار نگرفته‌اند لذا در این تحقیق که به روش تطبیقی و گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد، سعی در بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها در این دو نوع دست‌بافته با توجه به هم نام بودن و کاربرد دارد.

واژگان کلیدی: زیراندازها، طرح، سفره آردی، سفره کردی.

A Comparative analysis of two traditions of tablecloth weaving in Iran; South Khorasan and North Khorasan provinces

Mahmoud Delkhosh¹

1. Expert of Handicrafts, Administration of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts in South Khorasan, Birjand, Iran (Corresponding Author)

Abstract

Woven fabrics are one of the first human textiles that are often created as the most diverse products in the field of design, role and consumables. Tablecloth weaving or flour tablecloth is one of the traditional woven fabrics that is produced from spun fibers of camel or sheep wool. This artifact product is woven on the ground-based loom. In the visual design of this functional product, motifs such as goats, rams or geometric shapes are used in the middle and margins of the artifact. These shapes are mentally designed and mostly taken from the surrounding nature. Tablecloth weaving is common in some villages of Ghayenat in South Khorasan and also in some cities of North Khorasan. This art has a similar name and application in both mentioned areas. It seems that these two region of producing the flour tablecloth have not been studied comparatively with each other so far. Therefore, in this research, which was benefited from the comparative method and data collection in the form of library and field studies, an attempt has been made to investigate the differences and similarities between these two types of hand-woven flour tablecloth.

Keywords: Woven fabrics, flour tablecloth, South Khorasan, North Khorasan, comparative analysis.

1- Email: Mahmud.delkhosh@yahoo.com

۱- مقدمه

از گذشته‌های بسیار دور بشر در صدد ساختن وسایل و امکانات روزمره خود با استفاده از امکانات اولیه و در دسترس خود بوده است؛ این در حالی است که در ساختن این‌گونه وسایل نقش و رد پای صنعت و تکنولوژی دیده نمی‌شود. مک گرگور در حدود سال‌های ۱۸۷۰ از بیرجند دیدن کرده است، می‌گوید «تنها کالای ارزشمندی که در بیرجند تولید می‌شود، قالی است. من به چند قالی‌بافی سر زدم چند قالی زیبا نظرم را گرفت که در اروپا تحفه است و نقش زیبای آن جلب نظر می‌کند» (صوئراسرافیل، ۱۳۸۳: ۱۲). دُرُخس و مود، قدیمی‌ترین و مشهورترین مناطق قالی‌بافی حومه بیرجند و از قدیمی‌ترین مناطق قالی‌بافی شرق ایران و جنوب خراسان هستند این دو شهر با معروفیت خاص جهانی است که از این دو بخش، فرش‌های ظریف و موزه‌ای وجود دارد (حشمتی رضوی، ۱۳۸۱: ۳۴).

نگاهی به تاریخچه‌ی قالی‌بافی در ایران نشان می‌دهد، بافت انواع زیر اندازها بخصوص از جنس پشم، به علت در دسترس بودن و قابلیت‌های این الیاف، از گذشته تا به حال مورد توجه بوده است. آنچه مسلم است قالبچه‌ها از آنجا که همواره کاربردی بوده، به لحاظ ساختار طبیعی در برابر رطوبت و شرایط نامناسب آسیب‌پذیر بوده و در طول زمان دچار آسیب شده و در معرض نابودی قرار گرفته است. از این رو کمتر به نمونه‌های موجود از گذشته تکیه شده و به جز مواردی که در موزه‌ها نگه داری می‌شود، اطلاعات ما در مورد نقش، شیوه‌ی بافت و نوع رنگ‌آمیزی از طریق میراث به جا مانده از هنر گذشتگان است که نسل به نسل و امانتدارانه به ما منتقل شده است. این خود از ویژگی‌های هنرهای سنتی است که کمتر شاهد تغییر و تحول اساسی در این هنرها هستیم. مگر به صورت آرام و تدریجی که خود دارای ضوابطی است. از این میان بسیاری از دست‌بافته‌های فراموش شده سفره آردی است که خود نوعی گلیم فرش می‌باشد و در زمره دست‌بافته‌های در حال فراموشی بوده است. سفره آردی در روستاهای شهرستان قاینات خراسان جنوبی با الهام از طبیعت پیرامون بافنده بر روی دارهای افقی بافته می‌شده است که

امروزه با تغییر کاربری جان و رنگ بویی تازه یافته است که این امر باعث بروز نتایجی همچون اشتغال زنان و دختران روستایی و... گردیده است. این دست‌بافته در گذشته تنها به عنوان زیر اندازی برای آماده‌سازی خمیر جهت پخت نان استفاده می‌شده است. امروزه در تغییر رنگ‌رزی از شیمیایی به گیاهی، اصلاح نقوش، ترکیب و تلفیق گلیم با فرش و مهم‌تر از همه ابعاد منحصر به فرد آن که مربع می‌باشد؛ تغییرات و نوآوری‌های خاصی به کار رفته است که این همه باعث بدست آوردن بازار و اشتغال مطلوب در میان زنان و دختران چند روستا گردیده است.

۱-۲- روش تحقیق

پرداختن به فرآیند احیاء و تغییر کاربری این زیرانداز مبحثی است که تا کنون به آن پرداخته نشده است. از سویی دیگر از آنجایی که در استان خراسان شمالی نیز دست‌بافته‌ای مشابه با همین نام (سفره گردی) بافته می‌شود سعی بر آن است تا تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو دست‌بافته به لحاظ نقش، رنگ و ... مورد ارزیابی قرار گیرد. از طرفی دیگر قصد بر آن است تا گوشه‌ای از زحمات زنان و دختران روستایی این خطه بیان گردد. در این تحقیق که به روش تطبیقی و گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد سعی در توضیح تفاوت‌ها و شباهت‌های این دست‌بافته در استان‌های یاد شده دارد.

۲- تاریخ و سیمای قاینات

قاینات، سرزمین طلای سرخ در شرق ایران و شمال خراسان جنوبی قرار دارد. این شهرستان از شمال به خراسان رضوی، از غرب به فردوس و از جنوب به بیرجند محدود می‌شود و از جنوب شرق مرزی به طول ۱۳۰ کیلومتر با کشور افغانستان دارد. زعفران و زرشک نیز از محصولات کشاورزی خاص این شهرستان می‌باشد. این منطقه با تاریخ ۳۰ هزارساله یکی از اولین خاستگاه‌های تمدن ایران است و در عصر زمامداری ساسانیان مراکز مهم قدرت و از محدود شهرهای استراتژیک ایران به شمار می‌آمده است. در شهرستان قاینات به واسطه شرایط اقلیمی و طبیعی، از

گذشته تا کنون شرایط مناسبی برای بافت انواع بافته‌های داری فراهم بوده است. دامداری منطقه نیز ایجاب کرده است تا با در دسترس بودن پشم فراوان و وجود انواع گیاهان برای رنگرزی سنتی الیاف، بستر لازم برای ادامه‌ی حیات این هنر فراهم شود. امروزه زنان و دختران مناطق مختلف شهرستان قاینات مشغول بافت قالی و قالیچه‌هایی هستند که جدا از اینکه طبق سنتی دیرینه به عنوان کاربردیترین دستبافته‌های این مناطق به شمار می‌رود، یکی از منابع تأمین معیشت زندگی آنان نیز به شمار می‌رود. از سویی این هنر در میان زنان و دختران این مناطق به عنوان یکی از اقلام فرهنگی نیز محسوب می‌شود که به نوعی هنرمند بافنده، اندیشه، فکر و باورش را از طریق هنرش به مخاطب منتقل می‌کند. این کار خود به خلق نقوش مختلف با معانی متعدد منجر می‌شود. در جایی، طبیعت، اقلیم، باورها و افکارش، منشأ نقش آفرینی بر روی قالیچه‌هایی قلمداد می‌شود که سعی دارد به بهترین حالت متجلی شود «ایرانیان به هر چیزی چنان می‌پردازند که آن را به برترین حالت ممکن برسانند، در دل هر ماده‌ای گوهری می‌بینند و سعی می‌کنند آن گوهر را بیرون آورند و عیان سازند» (بهشتی، ۱۳۸۷: ۱۰). از این رو در قالیچه‌ها و زیراندازهای قاینات به خصوص روستاهای مهنج، زرنبل، شیرمرغ و ... نیز می‌توان، روایت طبیعت، جانوران، گیاهان و اشیایی را یافت که در زندگی روزمره مردم این مناطق ملموس و قابل مشاهده است و به نوعی منبع اقتباس نقوش قالیچه‌های آنان قلمداد می‌شود.

۲-۱- سفره آردی در قاینات

به طور کلی بافت بیشتر این زیر انداز، از جمله سفره آردی توسط زنان و دختران، صورت می‌گیرد و مردان در کار تأمین مواد اولیه، که عبارت از پشم گوسفند، موی بز، و رنگرزی الیاف است مشارکت دارند. بافت سفره آردی‌ها به طور متوسط در ابعاد ۱۰۰ تا ۱۲۰ سانتی متر در تغییر است و بر روی دارهای افقی صورت می‌گیرد. آموزش و یادگیری هنر بافندگی به صورت نسل به نسل و از طریق آموزش شفاهی و سینه به سینه توسط مادران به دختران منتقل می‌شود. به نوعی

یادگیری این هنر در میان دختران و زنان روستا به عنوان بخش مهمی از فرهنگ و افتخارات آنان محسوب می‌شود و ذوق و سلیقه خویش را از این طریق به رخ می‌کشاند. از جمله شاخصه‌های صنایع دستی، استفاده از مواد کاملاً بومی و طبیعی و ابزار دستی ساده با تکیه بر خلاقیت و ذوق هنری صنعتگر در تولید محصولاتی فاخر و با ارزش افزوده بالا است که وجه تمایز آن‌ها با کارهای دستی و رشته‌های هنری معاصر که گاهی عاریه گرفته از هنر غربی است. مناطق روستایی به عنوان یکی از مهمترین قطب‌های اقتصادی کشور می‌تواند نقش برجسته‌ای در تولید ناخالص ملی، تأمین نیازهای غذایی جمعیت، مواد اولیه و غیره و در نهایت رشد و توسعه اقتصادی کشور ایفا کنند. در رهیافت‌های جدید توسعه روستایی اغلب تحت عنوان کاهش فقر و نابرابری و افزایش ارزش افزوده اقتصاد به ویژه در میان زنان تأکید شده است (تودارو، ۱۳۷۰، کوهن، ۱۳۷۹، زاهدی، ۱۳۹۱). یکی از این اقدامات، در صنایع روستایی و هدایت سرمایه‌گذاری‌ها به روستاها، در جهت حمایت و احیای این صنایعی می‌باشد که علاوه بر تأمین هدف کلی بخش صنعت با فراهم نمودن زمینه‌های اشتغال در روستاها، ایجاد درآمد کافی برای زنان، بالابردن سطح توسعه در روستاها و مهمتر از همه جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها که خود بخش زیادی از مشکلات شهرها را حل و فصل کرده است. صنایع دستی به ویژه بافته‌های داری اعم از قالی، گلیم و گلیم فرش بخش مهمی از اشتغال کشور را به خود اختصاص داده است. بر اساس ارقام منتشر شده، از این نظر، ایران پس از چین و هند رتبه‌ی سوم جهانی را دارا است. این صنعت بعد از کشاورزی و دامداری - حتی در برخی نواحی حاشیه‌ی کویر مرکزی ایران (نائین، کاشان، کاشمر، بیرجند، کرمان) مهمترین منبع درآمد زنان روستایی محسوب می‌شود. متأسفانه طی چند دهه‌ی گذشته بر اساس عوامل مختلفی همچون خشکسالی و... بسیاری از روستائیان ساکن شهرهای بزرگ و کوچک گردیده‌اند که بررسی آسیب‌های این موضوع خود در مجالی دیگر جای تأمل دارد اما آنچه که از این میان نصیب صنایع دستی گردیده افول و فراموشی بسیاری از صنایع دستی‌های روستایی است، صنایعی که در نوع خود بی‌بدیل و

گاهاً بی‌ظنیر می‌باشند. در این میان اخذ تدابیر و برنامه‌های حمایتی در راستای حفظ و ماندگاری بسیاری از این رشته‌ها و احیاء مجدد آن‌ها حائز اهمیت است. از جمله این محصولات می‌توان به سفره آردی اشاره کرد.

سفره آردی یکی از اصیلترین و جذابترین دستاوردهای "هنری- قومی" بسیاری از مناطق خراسان جنوبی، بویژه مناطق عشایر و روستایی بوده که پیشینه‌ای بیش از ۲۰۰ سال دارد. شهرستان قاینات به ویژه تعدادی از روستاهای کوهستانی غرب آن از مراکز مهم و تاریخی بافت سفره آردی از گذشته دور بوده و هم اکنون روستای مهنج، در دل رشته کوه قهستان به عنوان اصیلترین مرکز تولید این دستبافت زیبا شناخته می‌شود.

روستای معواج در ۲۲ کیلومتری، روستای رزدنیل در ۲۳ کیلومتری، روستای کلاته سری در ۲۰ کیلومتری، روستای کنارنگ در ۳۵ کیلومتری، روستای اندریک در ۳۰ کیلومتری غرب قاین نیز دارای تولیداتی در این زمینه می‌باشند. مردم مناطق یاد شده از سفره آردی به عنوان وسیله و پوششی برای گرم نگه داشتن ظرف خمیر و پهن کردن خمیر بر روی آن استفاده می‌کنند. بدین صورت که پس از آنکه شخص نانوا خمیر مورد نظر را در ظرف معمولاً مسی که به آن تشت (tasht) می‌گویند آماده نمود، برای اینکه خمیر اصطلاحاً ور (var) بیاید آن را داخل سفره آردی قرار داده تا گرم مانده و آماده شود. پس از آنکه خمیر آماده شد، سفره آردی را پهن کرده و خمیر آماده پخت را روی آن گذاشته و آن را

زواله (zovale) می‌کنند که هر زواله خمیر تبدیل به یک نان می‌گردد (تصویر ۱). (مصاحبه با خانم زهرا عامری، روستای مهنج).

تصویر ۱- سفره خمیری (نگارنده، ۱۳۹۳)

طی سالیان گذشته به دلیل ورود دست‌بافته‌های ماشینی به منازل روستائیان دیگر سفره آردی کاربرد و تعریف خود را در میان اهالی روستا از دست داده و تنها تولید آن جنبه تفنن و سرگرمی به خود گرفته بوده است که با اخذ تدابیر و حمایت‌های لازم از پیشکسوتان شاغل در این حوزه و ارائه آموزش‌های لازم به جوانان و نوجوانان به ویژه زنان و دختران تولید سفره آردی در خراسان جنوبی و روستاهای یاد شده، جانی دوباره و رنگ و بویی تازه به خود گرفته است. سفره آردی دارای بافت سه گانه‌ای از گلیم، پلاس و فرش می‌باشد (جدول ۱). و در آن همانند قالی از پود بعد از هر ردیف خبری نیست، بلکه الیاف که جنس آن‌ها همانند الیاف تار از پشم می‌باشد از زیر و روی تارها عبور می‌کند و بافت صورت می‌پذیرد.

جدول ۱ - انواع بافت‌ها در متن سفره آورده‌ها (نگارنده، ۱۳۹۳)

		
پلاس باف	گلیم باف	فرش باف

و سفید متمایل به کرم در بافت سفره آردی غالب می‌باشد که هر کدام دارای معنی و مفهوم خاص خود می‌باشد. این دست‌بافته از گذشته تاکنون به عنوان یکی از اقلام مهم جهیزیه‌ی دختران روستا و مناطق

دار مورد استفاده در بافت سفره آردی به صورت افقی بوده و جنس آن از چوب و یا فلز است. وسایل مورد استفاده بافنده در بافت نیز بسیار ساده و ابتدائی شامل چاقو، شانه و قیچی می‌باشد. دو رنگ قرمز (شنگرف)

جدول ۲ - تنوع سفره آردی به لحاظ رنگ متن و زمینه (نگارنده، ۱۳۹۳)

سفره‌های مخصوص دختران	سفره‌های مخصوص پسران
	
	
	
	

عشایری این منطقه محسوب می‌شود. معمولاً رسم بر این است در موقع ازدواج دختر و پسر، هر نفر یک سفره آردی به عنوان جهیزیه به همراه خود می‌برند که زمینه‌ی سفره آردی دختر، سفید متمایل به کرم و پسر قرمز (جدول ۲) است. (مصاحبه با خانم زهرا افشاری، روستای مهنج)

بافندگان سفره آردی در خراسان جنوبی، مواد اولیه را خودشان تهیه و آماده می‌کنند. پنبه، پشم، کرک و ابریشم اصلی‌ترین موادی است که برای تولید این نوع فرآورده مورد استفاده قرار می‌گیرد. هنرمند این الیاف را در صورت نیاز در کارگاه‌های کوچک روستایی یا خانگی با گیاهان رنگزای بومی رنگزایی می‌کند. آن‌ها برای تولید این محصول کاربردی - تزئینی از ابزار کاری بسیار ساده، کم حجم و در عین حال ارزان که معمولاً با استفاده از مصالح موجود در محل ساخته می‌شود، بهره می‌گیرند. اصلی‌ترین وسیله‌ی این دستبافت سنتی وسیله‌ای به نام "دار" بوده که معمولاً این وسیله بالاخص در قبایل کوچ رو از نوع افقی (زمینی) است. این بافته و نقش‌های

مورد استفاده در آن در سبک و سیاق جدید تولید آن، نوعی گلیم فرش بوده که در اصطلاح محلی و بر اساس کاربرد آن از گذشته دور تاکنون به این نام معروف و مشهور گردیده است. تارهای این دستبافت سنتی معمولاً پنبه‌ای و پود آن پشم، کرک و ابریشم است. تناسب، هماهنگی و تقارن در میان نقوش و رنگ‌های سفره آردی خراسان جنوبی نشانگر توانایی و تجربه‌ی غنی شده هنرمند در طی سال‌ها رنج و مشقت در امر بافندگی و نقش‌پردازی است. هنرمندان این خطه با استفاده از فضای منفی در بوردن نقش‌ها و بکار بردن آن در ترکیب‌بندی‌ها، نقش‌مایه‌هایی خلق کرده‌اند که ریتم منظم، ترکیب‌بندی آسان، پرهیز از نقوش پیچیده، بغرنج و نوارهای رنگین نقش‌مایه دار با موتیف‌های تکرار شونده مهمترین ویژگی آن‌ها محسوب می‌شود. در بررسی و تجزیه نقوش این بافته داری به ساده‌ترین عنصر که به نوعی می‌توان آن را عنصر بنیادی فرم در نقش‌مایه دانست موتیف‌هایی آشکار می‌شوند که شاید بتوان بدون شک ریشه آن را به بنیان‌های اعتقادی و اساطیری نقش‌پردازان هنرمند ایران باستان نسبت

داد (شاهیکی، ۱۳۸۶: ۲۵).

این بافته اصیل در ابعاد مربع یا مستطیل بوده و در گذشته زیر تغار یا ظرفی که آرد در آن خمیر می‌شود قرار گرفته تا هنگام تهیه خمیر و ورز دادن آن از ریخت و پاش جلوگیری شود. پس از تهیه خمیر و تا زمان ورآمدن و ترش شدن گوشه‌های سفره را بر روی ظرف تا زده تا گرمای خمیر حفظ شده و زودتر ورآید. در زمان چانه کردن خمیر نیز چانه‌ها و یا گرده‌های خمیر بر روی سفره که قبلاً سطح آن را به آرد آغشته کرده‌اند قرار داده و سپس گرده‌ها را برای تخت نمودن و پختن نان استفاده می‌کنند. بعد از آماده شدن نان در تنور، نان پخته شده را بر روی سفره قرار داده تا خنک شود و سپس چهار گوشه سفره را بر روی نان کشیده تا از خشک شدن آن جلوگیری گردد. با این توضیح سفره‌های مورد استفاده در عمل طبخ نان به اشکال و ابعاد و تزیینات مختلف تقسیم می‌شوند. معمولاً سفره‌هایی که در تهیه‌ی خمیر و گرده کاربرد دارند ساده‌تر و کم‌نقش‌تر و ابعاد بزرگتر بوده و تکنیک بافت آن‌ها اغلب گلیمی بوده و از جنس پنبه می‌باشند. نقوش در این دست‌بافته اغلب در دو سمت بالا و پایین به کار می‌رفته و در قسمت متن اکثراً بدون نقش و یا دارای نقوش بسیار ساده و زمینه متن به رنگ سفید بوده است (تصویر ۲).

تصویر ۲- سفره ساده (نگارنده، ۱۳۹۳)

اما سفره‌هایی که برای نگهداری نان استفاده می‌شود دارای نقش بوده و اعلی‌تر و نفیس‌تر بوده‌اند. این دستبافت ارزشمند در بین مشتاقان هنرهای بومی و سنتی از ارج و منزلت بسیار بالایی برخوردار است. در حال حاضر سفره‌ها بیشتر جنبه تزیینی پیدا نموده و از پنبه‌ای به پشمی تغییر مواد اولیه

داده‌اند. ابعاد سفره‌ها بستگی به جمعیت خانوار نیز داشته است و هر چه جمعیت بیشتر بوده سفره‌ها بزرگتر تهیه می‌شدند به طوری که بیشتر در ابعاد ۱۰۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر متغیر بوده است.

هر نقش آمیزه‌ایی از فرم‌ها و رنگ‌هاست که متأثر از طبیعت و باورهای نشأت گرفته از فرهنگ جامعه‌هایی است که به آن تعلق دارد و همچنین متأثر از اساطیر کهن و یا آداب و رسوم و اعتقادات گذشتگان است که با تکنیک‌های بافت و اجرای اثر که سینه به سینه از والدینش به او آموخته شده، گنجینه‌ای از موارث معنوی و نقوش تجریدی و انتزاعی و سمبلیک بر بافته‌هایش نقش می‌بندد. در بررسی میدانی و مشاهده عینی نقوش سفره‌های منطقه اغلب در دو زمینه (متن و حاشیه) تقسیم‌بندی گردیده‌اند. متن، نماد کویر و دشت که اغلب بدون نقش یا همراه با نماد صلیب در مرکز آن می‌باشد که نمادی از خورشید (تصویر ۳) بوده و به عنوان مهمترین عنصر در سرزمین کویری خراسان جنوبی دارای اهمیت بسزایی است و حاشیه که در اغلب موارد دارای طرح زنجیره‌ای می‌باشد به عنوان حصار کوهستانی این منطقه کویری بوده و در سفره‌های قدیمی‌تر به عنوان تنها ترین نقش تزیینی دورتا دور سفره‌ها را محصور نموده (تصویر ۴) و در حال حاضر نیز جزء داخلی‌ترین بخش حاشیه و هم‌جوار با متن استفاده می‌شود (حمزه و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۶).

تصویر ۳- نماد خورشید در متن سفره آردی (نگارنده، ۱۳۹۳)

تصویر ۴- نقش زنجیره در حاشیه سفره آردی (نگارنده، ۱۳۹۳)

یکی از علل مرغوبیت و معروفیت قالی ایران زیبایی، ثبات و دوام رنگ‌های آن است. رنگرزی مواد مورد نیاز فرش‌بافی کاربست که هم نیازمند ذوق و دید هنری است و هم دقت کار آموز صنعتی را می‌طلبد. اساتید رنگرزی در فرش با استفاده از مواد رنگی سنتی از قبیل پوست گردو- روناس - پوست انار و دیگر مواد مشابه کم‌قیمت رنگ‌های ثابت ترکیبی را بوجود می‌آورند که صدها سال از گزند نور و هوا و دیگر عوامل طبیعی مصون مانده و هر قدر به عمر و فرسایش فرش افزوده شود بر درخشش و جلای آن بیفزاید (جهانشاهی افشار، ۱۳۷۵: ۶۵).

سفره آردی‌های تولیدی در گذشته اکثراً دارای زمینه‌ای قرمز (لاکی) بوده‌اند که الیاف و نخ‌های آنان با رنگ‌های شیمیایی رنگ‌آمیزی می‌گردیده است این امر علاوه بر پایین آوردن کیفیت محصولات تولیدی باعث رنگ پس دادن الیاف به مرور زمان و هنگام شستشو می‌گردد. اولین گام در احیاء اصلاح و تغییر الگوی رنگرزی از شیمیایی به گیاهی بوده است در همین راستا ضمن شناسایی افراد توانمند بومی و منابع رنگرزی سنتی موجود در منطقه همانند گردو، روناس، انار و... زیر ساخت‌های کارگاه رنگرزی سنتی ایجاد شد و الیاف رنگ شده گیاهی در اختیار تولیدکنندگان بومی قرار گرفت. (ایجاد کارگاه رنگرزی آقای حسین شجاع در روستای مهنج) از سویی دیگر ترغیب بافندگان به استفاده از الیاف که به روش گیاهی رنگرزی قرار گرفته‌اند توسط بافندگان با تجربه صورت پذیرفت تا ضمن ارزش افزوده تولیدات خود در ماندگاری و ثبات بافته‌ها نیز تلاش کرده باشند.

نقش و فرم

بکارگیری نقوش حیوانی و جانوری البته ریشه در گذشته دارد و فرش بافندگان در طول تاریخ به فراخور نیاز و موقعیت از طرح‌های حیوانی استفاده کرده‌اند «با استناد بر آثار برجای مانده از دوران‌های گذشته، کاربرد نقوش مایه‌های حیوانی در فرش حداقل از دوران هخامنشی مرسوم بوده است» (نیستانی، ۱۳۸۷: ۷۹).

نقوش مورد استفاده در گذشته جدای از این موضوع که به صورت ذهنی بافته می‌شد که در جای خود دارای ارزش و

اهمیت می‌باشد ولی به دلیل ناآشنا بودن بافندگان با اصل تقارن نقوش بسیاری نامتقارن بافته می‌شدن که از ارزش تولیدات می‌کاست در همین راستا با نظارت دقیق بر تولیدات در حین بافت، نقوش قرینه و متناسب سازی گردیدند که تولیدات از لحاظ بصری بسیار شکیل و زیبا بافته شده‌اند.

شاخصه‌ی تأثیرگذار دیگر بر نوع نقوش سفره آردی‌ها، اقلیم و طبیعت شهرستان قاینات می‌باشد. در این شهرستان تنوع اقلیم و طبیعت از آب و هوای سرد و خشک کوهستانی گرفته تا گرمای طاقت فرسای کویر، باعث بوجود آمدن پوشش‌های گیاهی متنوع و به دنبال آن زیستگاه مناسبی برای حیواناتی چون شتر، کبک، گنجشک، گربه وحشی، مار و عقرب، بز و ... به وجود آمده است. «هنگامی که به حافظه و زندگی ایرانیان در طول تاریخ نگاه می‌کنیم همواره شاهد حضور گیاهان، درختان و انواع باغ‌ها در مکان‌های زندگی ایشان هستیم تمایل به سرسبزی علاوه زندگی، در هنر قالی بافی ایرانیان نیز حضور دارد» (افروغ، ۱۳۹۰: ۱۱). این در مورد نقوش سفره‌بافی قاینات بر

تصویر ۵- نقش چشم کبکی (نگارنده، ۱۳۹۳)

تصویر ۶- نقش چشم کبکی (نگارنده، ۱۳۹۳)

تصویر ۷- نقش بز (نگارنده، ۱۳۹۳)

طبق طبیعت و روند و تأثیر پذیری از آن نیز باید عنوان کرد، به نظر می‌رسد ارتباط مردم این مناطق با طبیعت و اقلیم این شهرستان موجب تأثیر پذیری آنان از محیط طبیعی و انعکاس آن حداقل در نقوش دست‌بافته‌های این منطقه شده است که بازتاب این نقوش را به زیباترین شکل می‌توان مشاهده کرد. به عنوان مثال؛ نقش معروف به چشم کبکی که تقریباً در بیشتر این سفره‌ها دیده و بافته می‌شود را می‌توان متأثر از پرندگان محلی این منطقه مانند کبک، بز و... دانست (تصاویر ۵، ۶، ۷).

تولیدات در گذشته تنها توسط تنی چند از بافندگان سالخورده و آن هم تنها به عنوان سرگرمی تولید و بافته می‌شده است لذا به جهت ایجاد اشتغال مولد و از سویی جلوگیری از فراموشی بیشتر این دست‌بافته اصیل، کلاس‌های

آموزشی در روستای مهنج برگزار که در شروع دوره‌های آموزشی تنها تعداد محدودی از اهالی در دوره‌ها شرکت نمودند و تحت آموزش‌های تخصصی قرار گرفتند. (کلاس‌های آموزشی در روستاهای مهنج، شیر مرغ و کلاته نصیر شهرستان قاینات) در این آموزش‌ها ضمن استفاده از پیشکسوتان به عنوان مربی از دختران جوان در کنار آنان استفاده تا ضمن انتقال تجارب پیشکسوتان، بتوان در دوره‌های آتی از مربیان جوانتر استفاده نمود. بسیاری از تولیدات آموزشی و صنعتگران در روستاهای یاد شده در نمایشگاه‌های مختلف صنایع دستی عرضه گردیده است که با استقبال بسیار خوبی مواجه گردیده است که این امر باعث ایجاد انگیزه بیشتر در تولید محصولاتی با کیفیت‌تر گردیده است.

جدول ۳ - فرآیند اصلاح و احیاء (نگارنده، ۱۳۹۳)

ردیف	شرح	قبل از اصلاح و احیاء	بعد از اصلاح و احیاء
۱	تغییر رنگریزی از شیمیایی به گیاهی		
۲	اصلاح نقوش		
۳	تغییر در کاربری از زیرانداز خمیری به زیرانداز تزئینی و کاربردی		
۴	ترکیب گلیم با فرش		
۵	تنوع ابعاد	----	در ابعاد مستطیل نیز به تازگی بافته می‌شود.

یکی از عمده مشکلات جوانان روستایی، عدم برخورداری از شغل و درآمدی ثابت می‌باشد که این امر باعث مهاجرت بسیاری از روستائیان به شهرهای کوچک و بزرگ گردیده

است. احیاء سفره آردی باعث تثبیت شغل و کسب درآمدی مناسب برای جوانان به ویژه زنان و دختران روستاهای مهنج، شیرمرغ، کلاته نصیر، معواج و... گردیده است تا جایی که

بسیاری از تولیدات سفره آردی آنان توسط مشتریان بومی و حتی غیر بومی از سایر نقاط کشور به صورت پیش خرید بافته و تولید می‌گردد که این امر علاوه بر ایجاد اشتغال‌های پایدار در روستاهای یاد شده، باعث بالا رفتن روحیه امید، تلاش و مهاجرت معکوس از شهر قاین به روستاها گردیده است.

۳- بافته‌های داری در خراسان شمالی

در منطقه خراسان شمالی تقریباً تمام گروه‌های انسانی که جمعیت کنونی ایران را تشکیل می‌دهند زندگی می‌کنند. با نگاهی به منابع موجود می‌توان گفت در این ناحیه طوایف گُرد، ترک، بلوچ، لر، ترکمن، شاهسون، تیموری، تات، بربری و... سکونت دارند. محمد حسن خان صنیع الدوله در مطلع الشمس «می‌نویسد در خراسان تعداد ایلات و شماره بیرون و از تعداد ستارگان افزون است» (متولی حقیقی، ۱۳۷۸: ۲۲۴). گُردها از مهمترین اقوام عشایر از حیز ساکن در نواحی شمال خراسان، از جمله کسانی هستند که پس از گذشت سال‌ها زندگی در ایران، همچنان سنت‌های قدیمی و اصیل خود را در تزیین بافته‌هایشان حفظ کرده‌اند. تنوع و گستردگی طرح‌ها در کنار تعداد رنگ محدود، جایگاه ویژه‌ای به این بافته‌های نفیس عشایری و روستایی بخشیده است. سفره‌های کردی از منحصر به فردترین فرش‌هایی است که توسط اقوام گُرد ساکن در استان خراسان شمالی بافته می‌شود. این گونه از بافته‌ها در بین گُردها، منابع نوشتاری و بازار با نام‌های سفره، گلیم انگشتی و پیش‌انداز شناخته می‌شوند.

گُردهای خراسان چون با ایلات و عشایر مجاور اختلاط حاصل نموده‌اند، انواع فرش‌ها را می‌بافند و در بعضی از آن‌ها، نفوذ سنت‌های دیگران مشاهده می‌شود. فرش‌های نوع کرمی اصیل در قوچان بافته می‌شود که گره‌دار با طرح‌های هندسی و چند رنگند. افشارهای خراسان نیز به فرش‌بافی می‌پردازند. اما در مورد گروه‌های دیگر که مدت‌هاست در این ناحیه ساکن هستند مانند جلاپر، بیات، قلیچی و گرایلی اطلاعاتی که آیا اینها هم به بافت فرش (گره‌دار یا بی‌گره)، اشتغال دارند موجود نیست (یار شاطر، ۱۳۲: ۱۳۸۳). در تاریخ و هنر فرش‌بافی در ایران در مورد فرش خراسان در عهد پهلوی دوم آمده است اما

در اواسط دهه ۱۳۴۰ ش/ ۱۹۶۰ م. برنامه شاه در جهت صنعتی کردن کشور، تأثیر زیادی بر تولید فرش شهری روستایی گذاشت. روستائیان و عشایر در گذشته به دلیل محدودیت نیازهای خانوار و نیز عدم دسترسی به بازارهای خرید سعی می‌کردند اکثر مایحتاج خود را با استفاده از نیروی انسانی و مواد اولیه تولیدی خود تهیه نمایند. در این جوامع قالی و قالیچه از مهمترین تولیدات صنایع دستی است. دلیل اصلی آن هماهنگی بسیار با نوع زندگی دامداری و فرهنگ روستایی یا عشایری است و به تدریج این هنر ابعاد اقتصادی مؤثری در زندگی روستائیان پیدا کرده است. مردمی که در این جوامع زندگی می‌کنند با تأثیرپذیری از فرهنگ و اعتقادات، طبیعت اطراف، خصوصیات قومی و پیشینه تاریخی سعی می‌کنند محصولات خود را طراحی و رنگ بندی نمایند. در استان خراسان به دلیل تحولات مختلف سیاسی و نظامی شاهد حضور اقوام مهاجر و مهاجم از قبیل گروه‌های مختلف ترک، ترکمن، کرد، هزاره و بلوچ، عرب و... هستیم که در شش شهرستان اسفراین، بجنورد، شیروان، جاجرم، مانه و سملقان و فاروج ساکن و یا در حال کوچ هستند. قالی‌ها و قالیچه‌های تولید شده در این نواحی با تکیه بر فرهنگ کهن این اقوام و یا با تأثیرپذیری از یکدیگر پدید می‌آید. در این ناحیه از استان خراسان با توجه به نوع نقش پردازی دو نوع گلیم قابل دسترس است. در نوع اول بافنده نقوش تجریدی یا هندسی را در ردیف‌های افقی و یا مورب قرار می‌دهد نوع دوم نیز با نام سفره کردی شناخته می‌شود. گلیم‌های نوع اول پر نقش و نگار هستند، به طوری که انواع نقوش تزیینی اقوام گُرد با رنگ‌های محدود ولی زیبا بر سطح آن بافته می‌شوند (کمندلو، ۱۳۹۴: ۲۵).

۳-۱- سفره کردی خراسان شمالی

سفره کردی نوعی گلیم سوزنی است و روش بافت آن به شیوه‌ی پیچشی است، بدین معنی که دو پود دارد، یک پود زمینه که تک رنگ انتخاب می‌شود و دوم پود الوان یا پود نقش که برای بافت نقوش به کار می‌رود. پود زمینه مانند گلیم‌بافی از لابه‌لای تارها می‌گذرد، در حالی که پود نقش به دور تارها پیچیده و در پشت کار رها می‌شود. (قاسم زاده، سامانیان،

۱۰۱: ۱۳۹۱). سفره‌ها به طور معمول در جشن‌ها و مراسم مذهبی هنگام ناهار یا شام در برابر مهمان‌ها گسترده و بر روی آن انواع غذاهای محلی قرار می‌گرفته است. بنا بر گفته‌ی یکی از تولیدکنندگان، در گذشته این سفره‌ها را در هنگام ورود عروس به چادر در مقابل پای او پهن می‌کردند که نمادی از برکت و اتحاد بوده است. بافندگان کُرد نقوش خاصی را برای تزیین این فرش‌ها بکار می‌بردند شاید به همین علت بافت‌های مقدس تلقی می‌شده است. پرویز تناولی بیان می‌دارد سفره به خاطر جنبه‌های آیینی و همچنین به خاطر احترامی که ایرانیان و مسلمانان برای برکات الهی به ویژه نان قائل بوده‌اند، بیشتر بدون نقش بافته می‌شده است، تا نقوش مداخله‌ای با نان نکنند. (تناولی، ۱۳۸۰: ۲۲ و ۲۳).

«کاربرد سفره‌ها بیشتر به هنگام پختن نان، تهیه‌ی خمیر و سفره آرد بوده است» (هال، لوچیک ویووسکا، ۱۳۷۷: ۳۲۸). اما امروزه به دلیل تغییرات بسیاری که در زندگی عشایری ایجاد شده، این گلیم‌ها به عنوان زیرانداز مورد استفاده قرار می‌گیرند. غذای اصلی عشایر و روستاییان را نان تشکیل می‌دهد و به همین خاطر سفره اهمیت ویژه‌ای دارد. و هر زن خانه‌دار عشایری و روستایی بایستی دو سفره داشته باشد، یک سفره برای تهیه خمیر، ور آمدن و چیدن چانه‌ها، و سفره‌ی دیگر برای نان پخته شده است، سفره مصرف دیگری هم دارد و آن هنگام صرف غذا است. خانواده‌هایی که وضع بهتری دارند، سفره بلندتری می‌بافند تا تعداد بیشتری بتوانند در اطراف آن بنشینند این نوع از سفره‌ها بیشتر در مهمانی‌ها گسترده می‌شود (تناولی، ۱۳۷۰: ۲۲ و ۲۳).

عشایر و روستاییان کُرد شمال خراسان این فرش‌ها را با الهام از طبیعت پیرامون خود و یا اقتباس از بافته‌های سایر اقوام سطح این فرش‌ها را تزیین نمایند. طرح کلی این فرش‌ها از قاب‌های مستطیل یا مربع شکل تشکیل یافته است، که پشت سرهم (تقریباً به صورت نردبام) قرار گرفته‌اند. در برخی از سفره‌های قدیمی تنها یک متن بافته شده است، اما اکثر تولیدات حال حاضر این اقوام فرش‌های با دو، سه، پنج و گاه هفت متن است. (کمندلو، ۱۳۹۴:).

اکثر سفره‌های کُرد و افشار خراسان مستطیل شکل است و

در حدود ۹۰ سانتی متر عرض و از ۱/۸۰ تا ۳/۶۵ متر طول دارد. زمینه‌ی این سفره‌ها به رنگ قهوه‌ای شتری روشن و ملایم است و در حاشیه‌های ساده‌ی آن‌ها از طرح‌های چپ و راست استفاده شده است. در این حاشیه‌ها معمولاً پشم قهوه‌ای تیره به کار رفته و با طرح‌های رنگی و سر پلاس‌های طرح‌داری تکمیل شده که دارای پوده‌های معلق از نوارهای رنگین است. در مرکز این سفره‌ها معمولاً نگاره‌ها و ترنج‌هایی دیده می‌شود که مشخص کننده‌ی محل قرار گرفتن ظروف غذا است. سفره‌های مربع شکل که اکثراً توسط افشارها بافته می‌شوند، در قسمت مرکزی زمینه‌ای یکدست و تک نگارهای ساده دارند (هال، لوچیک ویووسکا، ۱۳۷۷: ۳۲۷).

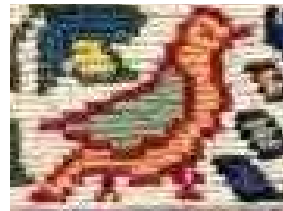
سفره‌های کُردی دارای یک حاشیه‌ی اصلی (بزرگ یا پهن) به همراه دو حاشیه فرعی (کوچک) هستند. حاشیه‌ی اصلی در این قالی‌ها با نقش انتزاعی دو پرند یا قوچ که در بالای نیمی از نقش خرچنگی قرار دارند، به طور سلسله وار تزیین می‌شود در این نمونه علاوه بر نقش مرغی یا قوچکی نقش شاخص است. در بعضی از قالی‌ها با اینک بافته حاشیه‌های فرعی را حذف و تنها خطوط باریکی و گاه منقشی در اطراف حاشیه اصلی می‌یافتد، اما نقش حاشیه اصلی با تکرار دوباره‌ی نقش پرند و خَمچَر (خرچنگ) تزیین می‌شود که در اصطلاح محلی به آن زِیَلِی یا لوزی می‌گویند، که داخل آن با نقش خَمچَر (خرچنگ) تزیین شده است.

متن این سفره‌ها با عناصری که ریشه در زندگی و شغل عشایر کوچ‌رو دارد تزیین می‌شود، زن کُرد در هنگام کوچ با نگاه به طبیعت اطراف و زندگی روزمره خود عناصری را که دوست می‌دارد و یا بر او تأثیر خوبی می‌گذارند بر این دست‌بافت‌ها نقش می‌کند. او درخت و بوته‌ی گل را در کنار دیگر عناصر موجود در طبیعت مانند کوه، رودخانه، باد، خورشید، ابر، رعد و برق قرار می‌دهد، گاه حیوانات اهلی مانند شتر، بز، خروس و مرغ به صورت تجرید یافته به همراه گوزن یا آهو، ماهی بز کوهی، باز شکاری، کلاغ، روباه، گربه، پروانه و سگ در کنار هم یا مجزا بافته می‌شود، در کنار این‌ها می‌توان تصاویر اجسام بی‌جان و مورد نیاز او مانند عروسک، شانه، گاز انبر، قند شکن، سماور، آیینه، نردبام را نیز مشاهده نمود (تصویر ۸ و ۹).

بیان‌کننده دست‌های مهمانی‌هایی باشد که در یک جشن دورتادور سفره‌ی صاحب مجلس جمع شده‌اند. همچنین می‌توان گفت این نقش‌مایه الگویی از دستان افراد خانواده است که روز و شب در کنار هم کار و تلاش می‌کنند و در هنگام صرف غذا دور این سفره جمع می‌شوند (تصویر ۱۰). لازم به ذکر است که نقوشی که در سفره‌های کردی شمال خراسان بکار می‌روند قندهی خاصی ندارد و بافنده بر اساس ذوق و سلیقه‌ی شخصی تغییرات زیادی در نقوش اصلی ایجاد می‌کند.

تصویر ۸- نقش شتر در سفره کردی (نگارنده، ۱۳۹۳)

تصویر ۹- نقش پرند در سفره کردی (نگارنده، ۱۳۹۳)

تصویر ۱۰- نقش انگشتی در حاشیه سفره کردی (نگارنده، ۱۳۹۳)

یکی از عناصر اصلی و مهم سفره‌های کردی نقش‌مایه انگشت یا بیچک است که در کناره‌های طولی قالی بافته می‌شود، برخی از تولیدکنندگان فرش کردی این انگشت‌ها را نماد وحدت یا شب و روز می‌دانند، یا می‌تواند

جدول ۴- بررسی نقوش سفره آردی خراسان جنوبی و سفره کردی خراسان شمالی (نگارنده، ۱۳۹۳)

متن سفره کردی	متن سفره آردی
	
	
	
	

	
	
	
	
	
نقوش حاشیه سفره کردی	نقوش حاشیه سفره آردی
	
	
	
	
	

جدول ۵ - بررسی تشابهات در سفرآردی خراسان جنوبی و سفره بافی خراسان شمالی (نگارنده، ۱۳۹۳).

شبهات‌ها	ردیف
استفاده به عنوان سفره خمیری	۱
استفاده از مواد اولیه مشابه مانند پشم	۲
بافت بر روی دارهای افقی	۳
استفاده از نقوش ذهنی‌باف	۴
دارای پیشینه بافت	۵
استفاده از رنگ‌گری گیاهی	۶
تنوع رنگ پایین	۷
استفاده به عنوان جهیزیه دختران و پسران	۸

جدول ۶ - بررسی تفاوت‌ها در سفرآردی خراسان جنوبی و سفره بافی خراسان شمالی (نگارنده، ۱۳۹۳).

تفاوت‌ها		ردیف
سفره کردی	سفره آردی	
زمینه شلوغ	زمینه خلوت	۱
تنوع سایز و اندازه	مربع بافت	۲
حاشیه پر نقش	حاشیه ساده	۳
متن شلوغ و پر نقش	متن خلوت و تک رنگ	۴
گلیم زیر و رو و ساده بافت	بافت گلیم، سوزنی	۵
تنوع رنگ بالا	تنوع رنگ پایین	۶

۴- نتیجه گیری

امروزه بسیاری از رشته‌های صنایع دستی روستایی که دارای توجیه اقتصادی هستند به دلایل گوناگونی فراموش و یا در حال فراموشی می‌باشند. صنایعی که در نوع خود بی‌بدیل و ساخته و پرداخته ذهن خلاق و پاک صنعتگر روستایی می‌باشد.

در تحقیق انجام گرفته مشخص شد، سفره‌آردی دست‌بافت‌های و یا به عبارتی نوعی گلیم فرش در شهرستان قاینات به عنوان بخش مهم و کاربردی دست‌بافته‌های این شهرستان محسوب می‌گردد که در گذشته به عنوان زیراندازی برای قرارگیری آرد و خمیر جهت پخت نان مورد استفاده قرار می‌گرفته است و امروزه با تلفیق فرش با آن علاوه بر جنبه کاربردی

جنبه تزئینی نیز پیدا نموده است. از سویی دیگر سفره‌کردی نیز در زمره دست‌بافته‌های خراسان شمالی قرار دارد که در شهرستان‌های شیروان، قوچان و... بر روی دارهای افقی و با استفاده از نقوش ذهنی‌باف بافته می‌شوند. نقوش مورد استفاده در این دست‌بافته‌ها در هر دو استان ملهم از طبیعت پیرامون بافنده و شرایط اقلیمی و جغرافیایی بافنده نشأت گرفته و به لحاظ نام و کاربرد مشابه می‌باشند و از سویی دیگر تفاوت در سایز و اندازه که در سفره‌آردی تنها در قطع مربع ولی سفره کردی دارای تنوع سایز می‌باشد. زمینه‌های سفره‌آردی خلوت و حاشیه‌ها دارای نقوش هندسی ساده می‌باشد از آن طرف سفره کردی‌ها دارای زمینه‌ای پر و حاشیه‌ها دارای تنوع بیشتری می‌باشند.

منابع

۱. افروغ، محمد. (۱۳۹۰). «نقوش قالی دستباف ایرانی، عناصر و نمادهایی از هویت ملی»، فصلنامه مطالعات ملی، ۴۸، سال دوازدهم، شماره ۴، صص ۱۴۱-۱۷۲.
۲. بهشتی، سید محمد. (۱۳۸۷). *غزل باغ ایرانی*. تهران: فصل نامه گلستان هنر. سال چهارم
۳. آلستر هال، جوزه لوچیک ویووسکا. (۱۳۷۷) گلیم: تاریخچه، طرح، بافت و شناسایی. کتابخانه مرکزی اسناد دانشگاه صنعتی امیرکبیر
۴. تودارو، مایکل. (۱۹۴۰) مهاجرت داخلی در کشورهای در حال توسعه، بررسی نظریه‌ها، مدارک، روش‌ها و اولویت‌های تحقیق. موسسه کار و تامین اجتماعی. تهران
۵. تناولی، پرویز. (۱۳۷۰). نان و نمک. تهران: کتابسرا.
۶. شاهبیگی، مرتضی. (۱۳۸۶). تجزیه و تحلیل نقوش گلیم‌های خراسان جنوبی. پایان نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی مرکز تهران
۷. حمزه، حمزه (۱۳۹۴). سفره آردی، نماد زیبایی و اصالت در دست‌بافته‌های داری اصیل خراسان جنوبی. همایش ملی فرش دستباف خراسان جنوبی، ۱۳۹۴
۸. حشمتی رضوی، فضل‌الله. (۱۳۹۸) *سیر تحول و تطور فرش‌بافی ایران: سمت*
۹. جهانشاهی افشار، ویکتوریا. (۱۳۷۵). فرآیند و روش‌های رنگرزی الیاف با مواد طبیعی، تهران: دانشگاه هنر.
۱۰. قاسم زاده، زهره. سامانیان، صمد (۱۳۹۱) طرح و نقش در بافته‌های کرمانجیدر خراسان شمالی، فصل نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، سال پنجم، شماره ۹، بهار و تابستان
۱۱. صوراسرافیل، شیرین. (۱۳۸۳). بر کویر سبز جنوب فرش خراسان. چاپ اول، تهران: انتشارات احیا کتاب.
۱۲. کمدلو، حسین. (۱۳۹۱). شناسایی، ریشه‌یابی و احیاء طرح‌ها و نقوش قالی استان خراسان شمالی. مرکز ملی فرش ایران.
۱۳. متولی حقیقی، یوسف. (۱۳۸۷). خراسان شمالی. پژوهشی پیرامون تاریخ تحولات سیاسی خراسان شمالی از آغاز تا انقلاب اسلامی. مشهد: آهنگ قلم.

۱۴. یار شاطر، احسان. (۱۳۸۳). تاریخ و هنر فرش بافی در ایران. مترجم ر. لعلی خمسه، تهران: نیلوفر.
۱۵. مصاحبه نگارنده با آقای حسین خسروی، کارمند و مسئول بخش صنایع دستی اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان قاینات (۱۳۹۴).
۱۶. مصاحبه نگارنده با خانم زهرا افشاری، بافنده سفره آردی در روستای مهنج (۱۳۹۴).
۱۷. مصاحبه نگارنده با خانم زهرا عامری، بافنده سفره آردی در روستای مهنج (۱۳۹۴).
۱۸. مصاحبه نگارنده با آقای حسین شجاع، رنگرز سنتی در روستای مهنج (۱۳۹۴).